

Η Νέα Ελληνορωσική Προσέγγιση: Ρεαλισμός ή «Σύγκρουση Πολιτισμών»;

Αριστοτέλης Τζιαμπίρης¹

Περίληψη

Η θεωρία της Σύγκρουσης των Πολιτισμών του Samuel Huntington προτάσσει την πολιτισμική διαφορετικότητα ως μια νέα ανεξάρτητη μεταβλητή που θα εξηγεί το συγκρουσιακό χαρακτήρα των διεθνών σχέσεων, ενώ συγχρόνως προβλέπει και μεγαλύτερη ενδοπολιτισμική συνεργασία. Ο Huntington κατέταξε την Ελλάδα στον Ορθόδοξο πολιτισμό και προέβλεψε μελλοντική σύσφιξη των ελληνορωσικών σχέσεων η οποία και παρατηρήθηκε πρόσφατα. Η παρούσα εργασία επιχειρηματολογεί ότι η νέα προσέγγιση μεταξύ Ρωσίας και Ελλάδος δεν έχει οικοδομηθεί επάνω σε κάποια πολιτισμική διάσταση και δεν αποτελεί δικαίωση της θεωρίας της Σύγκρουσης των Πολιτισμών. Για να εξαχθούν τα συμπεράσματα επιχειρείται ανάλυση πρώτα της μεταψυχροπολεμικής πορείας της Ρωσίας και της πρόσφατης ισχυροποίησης της κυρίως στον ενεργειακό τομέα που αποτέλεσε καταλυτική προϋπόθεση για τη σχετική «στροφή» της Αθήνας προς τη Μόσχα και την υπογραφή συγκεκριμένων συμφωνιών. Οι συμφωνίες αυτές, οι οποίες και αναλύονται, αφορούν τον αγωγό πετρελαίου Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη, τον αγωγό φυσικού αερίου *South Stream* καθώς και την αγορά ρωσικού στρατιωτικού υλικού. Η εργασία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ανοδική τάση της ρωσικής ισχύος έκανε πολιτικά εφικτή τη συνεργασία σε συγκεκριμένους μόνο τομείς για την Αθήνα, η οποία επεδίωξε με αυτόν τον τρόπο να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα και να αποκομίσει ενεργειακά, οικονομικά, γεωπολιτικά και πολιτικά οφέλη. Η Ελλάδα προσπάθησε να προάγει το εθνικό της συμφέρον αποκλειστικά με όρους ισχύος. Υπό αυτήν την έννοια, έχουμε σχεδόν πλήρη επιβεβαίωση της προσέγγισης της θεωρίας του κλασικού πολιτικού ρεαλισμού.

Λέξεις-Κλειδιά: Πούτιν, Ρωσία, Σύγκρουση Πολιτισμών, Πολιτικός Ρεαλισμός, Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη, Samuel Huntington, *South Stream*.

¹ Ο Αριστοτέλης Τζιαμπίρης είναι Επίκουρος Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς και μέλος του Επιστημονικού Συμβουλίου του Ινστιτούτου Αμυντικών Αναλύσεων (ΙΑΑ).

A. Εισαγωγή: Η Θέση της Ελλάδος στη Θεωρία της Σύγκρουσης των Πολιτισμών

Η θεωρία της Σύγκρουσης των Πολιτισμών του Samuel Huntington² εισάγει την έννοια της πολιτισμικής κατάταξης των κρατών ως κεντρική έννοια για την κατανόηση και πρόβλεψη των διεθνών εξελίξεων στο μεταψυχροπολεμικό 21^ο αιώνα:

Η θεμελιώδης πηγή σύγκρουσης σε αυτόν τον νέο κόσμο δεν θα είναι ούτε οικονομική ούτε κυρίως ιδεολογική. Οι μεγάλοι διαχωρισμοί της ανθρωπότητας και η κυρίαρχη πηγή συγκρούσεων θα είναι πολιτισμική. Τα εθνικά κράτη θα παραμείνουν οι πιο ισχυροί δρώντες στα παγκόσμια ζητήματα, αλλά οι κυριότερες συγκρούσεις της παγκόσμιας πολιτικής θα λάβουν χώρα μεταξύ κρατών και ομάδων διαφορετικών πολιτισμών. Οι συγκρούσεις των πολιτισμών θα αποτελούν το μέτωπο των πολέμων του μέλλοντος³.

Ο εν λόγω Αμερικανός επιστήμονας κατατάσσει τα διάφορα κράτη σε βασικούς πολιτισμούς που είναι οι: Σινικός, Ιαπωνικός, Ινδουιστικός, Ισλαμικός, Δυτικός, Λατινοαμερικανικός, Ορθόδοξος,

² Η θεωρία της Σύγκρουσης των Πολιτισμών παρουσιάστηκε αρχικά σε συνοπτική μορφή το 1993 στο περιοδικό *Foreign Affairs* στο άρθρο του Samuel Huntington με τίτλο *The Clash of Civilizations?* (Huntington, 1993). Η ύπαρξη του ερωτηματικού στο τέλος του τίτλου αγνοήθηκε από πολλούς και υποδεικνυε ότι ο ίδιος ο συγγραφέας δεν ήταν απόλυτα βέβαιος για την ορθότητα της επιχειρηματολογίας που εισήγαγε στη θεωρητική συζήτηση (discourse) της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων. Οι όποιες αμφιβολίες του Huntington μάλλον εγκαταλείφθηκαν όταν το 1996 δημοσίευσε αναλυτική παρουσίαση της θεωρίας (Huntington, 1996). Αξίζει να αναφερθεί ότι με ερωτηματικό κατέληγε και ο τίτλος του αρχικού άρθρου του Francis Fukuyama «Το Τέλος της Ιστορίας;» (Fukuyama, 1989), απάντηση στον οποίο αποτελούν ουσιαστικά οι απόψεις του Huntington.

³ Huntington, 1993, σελ. 22. Βλέπε επίσης Huntington, 1996a, σελ. 125. Οι μεταφράσεις στην παρούσα εργασία όλων των αποσπασμάτων που είναι αρχικά γραμμένα στην αγγλική γλώσσα είναι δικές μου.

Βουδιστικός και πιθανόν Αφρικανικός⁴. Είναι γεγονός, βέβαια, ότι με αυτήν την κατάταξη οι έννοιες της θρησκείας και του πολιτισμού βρίσκονται αρκετά κοντά, όπως και ότι, σε τελική ανάλυση, θρησκείες και πολιτισμοί δεν είναι και ούτε μπορούν να παρουσιάζονται ως μονολιθικοί⁵. Σε κάθε περίπτωση, ο Huntington προτάσσει την πολιτισμική διαφορετικότητα ως μια νέα ανεξάρτητη μεταβλητή που θα εξηγεί το συγκρουσιακό χαρακτήρα των διεθνών σχέσεων κυρίως εκεί που θα έρχονται σε επαφή βασικοί πολιτισμοί.

Συγκεκριμένα, ο Huntington προέβλεψε αρχικά αντιπαράθεση του Δυτικού Πολιτισμού με τους άλλους («the West Against the Rest»)⁶. Το κέντρο βάρους της ανάλυσης του όμως πέρασε σταδιακά στα «ματωμένα σύνορα του Ισλάμ»⁷ όπου ο ισλαμικός πολιτισμός είναι αυτός ο οποίος έρχεται σε σύγκρουση με τους άλλους, αν και ρητά τονίζεται ότι ενίοτε οι Μουσουλμάνοι είναι θύματα και όχι θύτες, και ότι η θρησκεία τους δεν είναι ιστορικά πιο βίαιη από άλλες όπως ο Χριστιανισμός. Θα πρέπει επίσης να παρουσιασθεί και η «άλλη όψη του νομίσματος» της Σύγκρουσης των Πολιτισμών: ότι δηλαδή μια θεωρία που προβλέπει

⁴ Βλέπε Huntington, 1996a, σελ. 45-48 και σελ. 26-27 όπου παρουσιάζεται παγκόσμιος χάρτης που κατατάσσει τα κράτη στους διάφορους πολιτισμούς. Η Ελλάδα αποτελεί τμήμα του Ορθόδοξου πολιτισμού. Επίσης πρέπει να τονιστεί ότι ο Huntington αναγνωρίζει την ύπαρξη μεμονωμένων περιπτώσεων και εξαιρέσεων. Βλέπε για παράδειγμα τα σχόλιά του για το εάν υπάρχει εβραϊκός πολιτισμός (ibid., υποσημείωση σελ. 48).

⁵ Η έστω και συνοπτική παρουσίαση της θυελλώδους αντιπαράθεσης που έχει προκαλέσει η θεωρία της Σύγκρουσης των Πολιτισμών είναι αδύνατον να γίνει στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας. Ενδεικτικά, βλέπε Huntington, 1996b.

⁶ Βλέπε Huntington, 1993.

⁷ Michael Steinberger, «Q & A [With Samuel Huntington] Head-On Collision of Alien Cultures?», *The New York Times*, 20 October 2001.

πολέμους μεταξύ πολιτισμών αναπόφευκτα αποδέχεται και περιμένει μεγαλύτερη ενδο-πολιτισμική συνεργασία.

Η περίπτωση της Ελλάδος και η κατάταξή της σε κάποιον πολιτισμό απασχόλησε ιδιαίτερα τον Samuel Huntington. Τελικά αποφάσισε ότι ανήκει στον Ορθόδοξο πολιτισμό:

Η Ελλάδα δεν αποτελεί τμήμα του Δυτικού πολιτισμού. Η Ελλάδα είναι μία ανωμαλία, η Ορθόδοξη εξαίρεση στους Δυτικούς οργανισμούς. Ουδέποτε υπήρξε εύκολος εταίρος για την Ευρωπαϊκή Ένωση και το NATO και είχε δυσκολίες προσαρμογής στις αρχές και την ηθική και των δύο οργανισμών.⁸

Η ιδιόζουσα αυτή (κατά Huntington) θέση της Ελλάδος σε συνδυασμό με τις βασικές αρχές της θεωρίας του, αναπόφευκτα οδηγεί σε σαφείς προβλέψεις για τον βασικό προσανατολισμό της εξωτερικής πολιτικής που θα ακολουθήσει το ελληνικό κράτος:

Η Ελλάδα, χωρίς καμία αμφιβολία, θα παραμείνει επίσημο μέλος του NATO και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Καθώς το νέο πολιτισμικό περίγραμμα εντατικοποιείται, αυτές οι συμμετοχές θα είναι μικρότερης σημασίας, με λιγότερο νόημα αλλά και πιο δύσκολες για τα εμπλεκόμενα μέρη. Ο ψυχροπολεμικός ανταγωνιστής της Σοβιετικής Ένωσης εξελίσσεται σε μετά-ψυχροπολεμικό σύμμαχο της Ρωσίας.⁹

Με άλλα λόγια, ο Huntington με σαφήνεια προσδιορίζει μελλοντική σύσφιξη των ελληνορωσικών σχέσεων.

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών πράγματι παρατηρήθηκε σημαντική βελτίωση στις σχέσεις Αθήνας-Μόσχας, με υπογραφή

⁸ Huntington, 1996, σελ 162-163.

⁹ Ibid., σελ 163.

σειράς συμφωνιών κυρίως στον ενεργειακό τομέα. Μάλιστα, ορισμένοι αναλυτές έχουν πρόσφατα υποστηρίξει ότι η Ελλάδα (μαζί με την Κύπρο) αποτελούν τους «δούρειους ίππους» της Ρωσίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.¹⁰ Συνεπώς, εύλογα τίθεται το ερώτημα αν βιώνουμε επαλήθευση των προβλέψεων και της θεωρητικής προσέγγισης της Σύγκρουσης των Πολιτισμών.

Η παρούσα εργασία θα επιχειρηματολογήσει ότι οι εξελίξεις μεταξύ Ρωσίας και Ελλάδος δεν έχουν οικοδομηθεί πάνω σε κάποια πολιτισμική διάσταση. Προτού όμως καταλήξουμε σε οποιαδήποτε συμπεράσματα θα υπάρξει μία σύντομη παρουσίαση της μεταψυχροπολεμικής πορείας της Ρωσίας και της πρόσφατης ιαχυροποίησής της που αποτέλεσε καταλυτική προϋπόθεση για την σχετική «στροφή» της Αθήνας προς την Μόσχα και την υπογραφή συγκεκριμένων συμφωνιών. Αυτές οι συμφωνίες θα παρουσιαστούν διεξοδικά σε επόμενη ενότητα αυτής της μελέτης. Η ανάλυση της χρονικής συγκυρίας, του εύρους αλλά και των ποιοτικών χαρακτηριστικών των πρόσφατων σχέσεων Ελλάδος και Ρωσίας θα οδηγήσουν στο τελικό συμπέρασμα ότι εξηγούνται πολύ καλύτερα από τη θεωρία του ρεαλισμού παρά από την προσέγγιση που προτάσσει η θεωρία της Σύγκρουσης των Πολιτισμών.

¹⁰ Leonard and Popescu, 2007, σελ. 27-30.

Β. Η Πτώση και η Άνοδος της Ρωσίας.

Η κατάρρευση το 1991 της Σοβιετικής Ένωσης αποτελεί κομβικής σημασίας γεγονός για την σύγχρονη διεθνή πολιτική. Οι συνέπειες αυτής της εξέλιξης για την Ρωσία υπήρξαν καταλυτικές. Ουσιαστικά, η πρώην Υπερδύναμη πέρασε σε ένα παρατεταμένο στάδιο οικονομικής, πολιτικής, στρατιωτικής αλλά και ευρύτερα γεωπολιτικής αδυναμίας και παρακμής. Η προσπάθεια μετάβασης από το σοσιαλιστικό σύστημα και οι διάφορες επιλογές του Προέδρου Μπόρις Γιέλτσιν είχαν αρνητικό αντίκτυπο στην οικονομία: «Το ρωσικό Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν μεταξύ 1991 και 1998 μειώθηκε κατά 43% ενώ περίπου 40% του πληθυσμού ζούσε σε επίπεδο φτώχειας». ¹¹ Η μεγάλη οικονομική κρίση του 1998 ανάγκασε την Μόσχα σε υποτίμηση του ρουβλιού με αποτέλεσμα να «χαθεί» μεγάλο μέρος των καταθέσεων των Ρώσων πολιτών ¹² αλλά και να φανεί σε διεθνές επίπεδο πόσο εύθραυστη ήταν η οικονομία της πάλαι ποτέ Υπερδύναμης. Υπό αυτές τις συνθήκες δεν προκαλεί έκπληξη η μεταψυχροπολεμική δημογραφική συρρίκνωση της χώρας, ο πληθυσμός της οποίας έφτασε να μειώνεται «κατά 700.000-800.000 ετησίως». ¹³

Όμως, και στο επίπεδο των διεθνών σχέσεων η Ρωσία βίωσε σειρά απογοητεύσεων και υποχωρήσεων. Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ¹⁴ πρώην σοβιετικές δημοκρατίες ανακηρύχθηκαν σε ανεξάρτητα κράτη, 3 από αυτές (Λετονία, Λιθουανία και Εσθονία) εντάχθηκαν

¹¹ Dusko Doder, «Russia's Potemkin Leader», The Nation, 11 January 2001 στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.thenation.com/doc/20010129/doder>.

¹² Βλέπε Lukacs, 2008, σελ. 9.

¹³ Trenin, 2007, σελ. 26.

στο NATO και την Ευρωπαϊκή Ένωση, παρά τις αντιρρήσεις της Μόσχας, ενώ η Γεωργία και η Ουκρανία εκδήλωσαν ενεργό ενδιαφέρον για παραπλήσια πορεία.¹⁴ Επίσης η Μόσχα αναγκάστηκε να αποδεχθεί την νατοϊκή στρατιωτική επέμβαση στο Κόσοβο το 1999.¹⁵ «Σε λιγότερο από δώδεκα χρόνια, η διεθνής ισχύς και ρόλος της [Ρωσίας] μειώθηκαν σημαντικά. Η Μέση Ανατολή, η Λατινική Αμερική και η Αφρική χάθηκαν από το ραντάρ της Μόσχας, όπως και το μεγαλύτερο μέρος της Ασίας».¹⁶

Με βάση τα παραπάνω, δεν αποτελεί έκπληξη και δεν στερείται σημασίας το γεγονός ότι ο πρόεδρος της Ρωσίας Βλαδίμηρος Πούτιν χαρακτήρισε την ανατροπή της Σοβιετικής Ένωσης ως τη «μεγαλύτερη γεωπολιτική καταστροφή του 20^{ου} αιώνα».¹⁷ Κατά τη διάρκεια της προεδρίας του κατεβλήθη, με σχετική επιτυχία, προσπάθεια ανάσχεσης και αντιστροφής αυτής της παρακμιακής πορείας.

Συγκεκριμένα, η Ρωσία εκμεταλλεύτηκε συστηματικά τα τεράστια ενεργειακά της αποθέματα. Από το 2007 είναι και πάλι η

¹⁴ Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι όταν το 1991 ο Γέλτσιν έστειλε επιστολή στο NATO αναφέροντας ότι στο μέλλον η Ρωσία μπορεί να επιδιώξει ενταξιακή πορεία, η βορειοατλαντική συμμαχία δεν μπόρεσε ούτε στον κόπο να αποστείλει απαντητική επιστολή. Για αυτό το επεισόδιο στις σχέσεις της Ρωσίας με τη Δύση, βλέπε Trenin, 2007, σελ. 71.

¹⁵ Για την αντίδραση της Ρωσίας και τις απόψεις που κυριαρχούσαν στην Μόσχα εκείνη την εποχή, βλέπε Norris, 2005. Βλέπε επίσης Gordon N. Bardos, «*Revenge of the Balkans*», National Interest Online, 28 August 2008 στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.nationalinterest.org/Article.aspx?id=19706>.

¹⁶ Trenin, 2007, σελ. 71. Πρέπει πάντως να τονιστεί ότι η Μόσχα παραμένει συνομιλητής της Τεχεράνης ενώ πρόσφατα έχουν συσφιχθεί οι σχέσεις με την Βενεζουέλα. Βλέπε Andrew Osborn and Jose de Cordoba, «*Chávez Bolsters Links With Russia*», The Wall Street Journal, 27 September 2008.

¹⁷ Lukacs, 2008, σελ. 15 και 140.

μεγαλύτερη πετρελαιοπαραγωγός χώρα στον κόσμο,¹⁸ και επί της ουσίας, μία δυνάμει ενεργειακή Υπερδύναμη.¹⁹ Η σημαντική διεθνής άνοδος της τιμής του πετρελαίου σε συνδυασμό με την εφαρμογή σειράς μέτρων (στα οποία πρέπει να συνυπολογισθεί και ο περιορισμός της ισχύος των λεγόμενων «ολιγαρχών») είχαν ως αποτέλεσμα κατά τη διάρκεια της πολιτικής ηγεμονίας του Πούτιν ο κάθε Ρώσος, κατά μέσο όρο, να γίνει 6 φορές πιο πλούσιος, ενώ υπολογίζεται ότι το 2010 το 35% του πληθυσμού θα ανήκει στην αστική τάξη.²⁰

Η οικονομική ανασυγκρότηση της Ρωσίας σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα υπήρξε εντυπωσιακή:

Τα ρωσικά συναλλαγματικά αποθέματα, περίπου \$400 δισεκατομμύρια, είναι τα τρίτα μεγαλύτερα στον κόσμο, μετά από αυτά της Κίνας και της Ιαπωνίας. [Η Μόσχα] ξεπλήρωσε το δημόσιο χρέος της: ... 150% του ΑΕΠ το 1998, είχε πέσει κάτω από 8% το 2008 ... Η αξία των ρωσικών μετοχών αυξήθηκε [από \$74 δισεκατομμύρια²¹] σε \$1 τρισεκατομμύριο από τότε που ο Πούτιν ανέλαβε την εξουσία.²²

Επίσης, ο Πούτιν έδωσε έμφαση και στις στρατιωτικές δαπάνες, προσφάτως ανακοινώνοντας νέα αύξηση κατά 27%²³

¹⁸ Βλέπε Goldman, 2008, σελ. 11.

¹⁹ Πάντως το γεγονός ότι η ρωσική οικονομία βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά στο πετρέλαιο και το φυσικό αέριο μπορεί να αποτελέσει αφορμή για σημαντικά προβλήματα στο μέλλον εφόσον μειωθούν οι διεθνείς τιμές.

²⁰ Βλέπε Lucas, 2008, σελ. 56 και 113.

²¹ Goldman, 2008, σελ. 81.

²² Lucas, 2008, σελ. 114.

²³ Βλέπε, «*Advancing Blindly: Russia's Armed Forces*», The Economist, 20 September 2008.

στοχεύοντας σε αμυντικό προϋπολογισμό της τάξεως των \$50 δισεκατομμυρίων.²⁴

Μετά την επίτευξη της οικονομικής και πολιτικής σταθεροποίησης, η Μόσχα προχώρησε σε μεταβολές στην εξωτερική της πολιτική. «Μεταξύ 2003 και 2005 η Ρωσία ... ξανά-ανακάλυψε τον εαυτό της ως Μεγάλη Δύναμη».²⁵ Για παράδειγμα, η Μόσχα δεν ενέδωσε στις πιέσεις των ΗΠΑ και αρνήθηκε να επικυρώσει το σχέδιο Αχτισάρι για το τελικό καθεστώς του Κοσόβου. Επίσης, τον Αύγουστο του 2008 εισέβαλε στην Γεωργία και ουσιαστικά προσάρτησε τις περιοχές της Νότιας Οσετίας και Αμπχαζίας, στέλνοντας μήνυμα στην Δύση ότι είναι διατεθειμένη να χρησιμοποιήσει την στρατιωτική της ισχύ προσπαθώντας να οριοθετήσει σφαίρα επιρροής σε πρώην σοβιετικές δημοκρατίες.²⁶

Είναι, επίσης, αληθές ότι η άνοδος της Ρωσίας συνδυάστηκε με σχετικό περιορισμό των ελευθεριών και την ανηλεή καταστολή της εξέγερσης στην Τσετσενία.²⁷ Συχνά «ενοχλητικοί» για το καθεστώς δημοσιογράφοι δολοφονούνται,²⁸ επικριτές της κυβέρνησης σπάνια προσκαλούνται σε τηλεοπτικές εκπομπές,²⁹ μελανές σελίδες της πρόσφατης ιστορίας έχουν απαλειφθεί από τα σχολικά

²⁴ Βλέπε Andrew Osborn, «*Moscow Will Boost Defense Spending to \$50 Billion*», *The Wall Street Journal*, 20 September 2008. Ο αντίστοιχος αμερικανικός προϋπολογισμός είναι της τάξεως των \$700 δισεκατομμυρίων (ibid).

²⁵ Trenin, 2007, σελ. 73.

²⁶ Βλέπε Andrew E. Kramer, «*Russia Claims Its Sphere of Influence in the World*», *The New York Times*, 1 September 2008.

²⁷ Για τις οδυνηρές συνέπειες αυτού του πολέμου στην κοινωνία της Τσετσενίας, βλέπε Seierstad, 2008.

²⁸ Βλέπε Levine, 2008.

²⁹ Βλέπε Clifford J. Levy, «*It Isn't Magic: Putin Opponents Vanish From TV*», *The New York Times*, 3 June 2008.

εγχειρίδια,³⁰ ενώ υπάρχει τεράστια διαφθορά και πλουτισμός ημετέρων.³¹ Σε κάθε περίπτωση πρέπει να τονιστεί ότι ακόμα και σφοδροί επικριτές του Πούτιν παραδέχονται ότι «ουδέποτε στην ρωσική ιστορία τόσο πολλοί Ρώσοι δε ζούσαν τόσο καλά και τόσο ελεύθερα».³²

Η Ρωσία σήμερα «δεν είναι Υπερδύναμη και μπορεί να μην ξαναγίνει ποτέ».³³ Έχει όμως επιστρέψει στις παγκόσμιες διεθνείς σχέσεις ως μια Μεγάλη Δύναμη³⁴ και ενδεχομένως να καταστεί ενεργειακή Υπερδύναμη τουλάχιστον για την Ευρωπαϊκή Ήπειρο. Ακριβώς αυτή η σταθεροποίηση και άνοδος της Ρωσίας επί Πούτιν αποτέλεσε εξέλιξη μεγάλης σημασίας για τις ελληνορωσικές σχέσεις. Επέτρεψε στην Αθήνα να επιδιώξει σειρά συμφωνιών με έναν ισχυρό και αξιόπιστο συνομιλητή που μπορούσε πλέον να αγνοήσει ή και να κάμψει. Δυτικές και αμερικανικές αντιδράσεις -κάτι που απλά δεν ήταν σχεδόν ποτέ εφικτό κατά την περίοδο της αδυναμίας και παρακμής επί Γιέλτσιν. Με άλλα λόγια, η οικονομική, πολιτική, στρατιωτική και, πρωτίστως ενεργειακή άνοδος της Μόσχας δημιούργησαν το πλαίσιο ισχύος, εμπιστοσύνης και αξιοπιστίας πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε η νέα ελληνορωσική προσέγγιση η οποία παρουσιάζεται στην επόμενη ενότητα.

³⁰ Βλέπε Leon Aron, «*The Problematic Pages: To Understand Vladimir Putin We Must Understand His View of Russian History*», *The New Republic*, 24 September 2008.

³¹ Οι αρνητικές αυτές τάσεις στην ρωσική κοινωνία δεν είναι πρόσφατες. Βλέπε Politkovskaya, 2004.

³² Lukacs, 2008, σελ. 54.

³³ Kagan, 2008, σελ. 13.

³⁴ Βλέπε για παράδειγμα, Ronald Steel, «*A Superpower is Reborn*», *The New York Times*, 24 August 2008 και Αριστοτέλης Τζιαμπίρης, «*Η Επιστροφή της Ρωσίας ως Μεγάλης Δύναμης*», University Press, Σεπτέμβριος 2008.

Γ. Οι Νέες Συμφωνίες Ελλάδος-Ρωσίας.

Η προσέγγιση της Αθήνας και της Μόσχα πέρασε στο προσκήνιο με τη δέσμευση, για υπογραφή συμφωνίας στις 4 Σεπτεμβρίου 2006, Ρωσίας, Ελλάδος και Βουλγαρίας για την κατασκευή του πετρελαιοαγωγού Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη, σχεδόν 13 χρόνια μετά την αρχική σύλληψη αυτού του σχεδίου.³⁵ Το έργο αφορά σειρά ιδιωτικών εταιρειών,³⁶ επιβαλλόταν όμως η κρατική βούληση για να προχωρήσει.

Ο αγωγός που θα μεταφέρει πετρέλαιο από την περιοχή της Καστίας, θα έχει μήκος 280 χιλιομέτρων και τη δυνατότητα να μεταφέρει 35 εκατομμύρια τόνους πετρελαίου ετησίως (με την προοπτική να φθάσει έως και 50 εκατομμύρια τόνους), και το κόστος κατασκευής του υπολογίζεται σε 800 με 900 εκατομμύρια ευρώ.³⁷ Θα αποτελεί μάλιστα «τον πρώτο αγωγό εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης που θα ελέγχεται από έναν ρωσικό κρατικό οργανισμό».³⁸

Τα καθαρά οικονομικά κέρδη που προσδοκά το ελληνικό κράτος είναι σχετικά μικρά και υπολογίζονται σε περίπου 35

³⁵ Η συνάντηση έγινε στην Αθήνα.

³⁶ Κατασκευάζεται από την κοινοπραξία *Transbalkan Pipeline* στην οποία συμμετέχουν από την Ελλάδα τα ΕΛΠΕ και ο Όμιλος Κοπελούζου, από την Βουλγαρία η *Neftochem* και από τη Ρωσία οι ουσιαστικά ελεγχόμενες από το κράτος *TNK BP*, *Rosneft* και *Gazprom-Sibneft*. Οι ρωσικές εταιρείες κατέχουν το 51% της κοινοπραξίας ενώ η ελληνική και βουλγαρική πλευρά το 24.5% έκαστη. Βλέπε Χρύσα Λιάγγου, «Ο Πούτιν Στέλνει Μήνυμα στην Διεθνή Κοινότητα», *Η Καθημερινή*, 5 Σεπτεμβρίου 2006. Το πρωτόκολλο για την ίδρυση διεθνούς εταιρείας με έδρα την Ολλανδία που θα κατασκευάσει τον αγωγό υπεγράφη τελικά στις 18 Δεκεμβρίου 2007, θέτοντας τέρμα σε σειρά νομικών ζητημάτων που είχαν προκύψει.

³⁷ Βλέπε Peggy Papakosta, «*Everybody Wins*», *The Bridge*, April 2006.

³⁸ Goldman, 2008, σελ. 161.

εκατομμύρια ευρώ ετησίως,³⁹ αν και αδιαμφισβήτητα το έργο θα συμβάλλει θετικά στην οικονομική ανάπτυξη και δημιουργία νέων θέσεων εργασίας σε Θράκη και Έβρο, ενώ θα οδηγήσει σε ουσιαστική αναβάθμιση του λιμανιού της Αλεξανδρούπολης. Σε κάθε περίπτωση, η πολιτική σημασία και οι συνέπειες του πετρελαιοαγωγού δεν πρέπει να υποτιμούνται.⁴⁰ Άλλωστε, ο πρωθυπουργός της Ελλάδος Κώστας Καραμανλής έστειλε ξεκάθαρο μήνυμα δηλώνοντας, παρουσία του Πούτιν, ότι «θεωρούμε τη χώρα σας *εταίρο στρατηγικής σημασίας*».⁴¹

Περίπου έξι μήνες αργότερα, στις 15 Μαρτίου 2007, ο Πούτιν μαζί με τον πρωθυπουργό της Βουλγαρίας Σεργκέι Στανίσεφ επέστρεψαν στην Αθήνα για την τελική υπογραφή της συμφωνίας. Ο Καραμανλής χαρακτήρισε τη συμφωνία «ιστορική», ενώ ο Πούτιν υποσχέθηκε διεύρυνση των διμερών οικονομικών σχέσεων: «Πρέπει να διερευνήσουμε ταχύτατα τα περιθώρια περαιτέρω επενδυτικής συνεργασίας στο βιομηχανικό, τον εμπορικό και τον τουριστικό τομέα».⁴² Επίσης, η Ελλάδα «απέσπασε δέσμευση για την επέκταση

³⁹ Βλέπε Α. Γ. Χριστοδουλάκης, «Ο Χορός με τα Ρούβλια», Το Βήμα, 10 Σεπτεμβρίου 2006.

⁴⁰ Θα πρέπει να προστεθεί ότι η δημόσια αντίδραση των ΗΠΑ ήταν μάλλον συγκρατημένη. Ο Αμερικανός βοηθός υφυπουργός Εξωτερικών Μάθιου Μπράιζα δήλωσε ότι «Δεν αντιμετωπίζουμε τις σχέσεις μας με την Ρωσία σαν ένα παιχνίδι με νικητές και ηττημένους. Η Ρωσία έχει σημαντικό ρόλο να παίξει καλύπτοντας ορισμένες από τις ενεργειακές ανάγκες της Ευρώπης. Αλλά το Αζερμπαϊτζάν και οι χώρες της Κεντρικής Ασίας έχουν επίσης έναν σημαντικό ρόλο να παίξουν βοηθώντας την Ευρώπη να καλύψει αυτές τις ίδιες ανάγκες.» («Η Δήλωση του κ. Μάθιου Μπράιζα στο Βήμα», Το Βήμα, 10 Σεπτεμβρίου 2006).

⁴¹ Γιώργος Μπουρδάρης, «Εμβάθυνση της Συνεργασίας Αθήνας-Μόσχας», Η Καθημερινή, 5 Σεπτεμβρίου 2006, δική μου έμφαση.

⁴² Έλλη Τριανταφύλλου, «Ενδιαφέρον Πούτιν για Διεύρυνση των Επενδύσεων», Η Καθημερινή, 16 Μαρτίου 2007. Πράγματι, κατά τα επόμενα έτη παρατηρήθηκε ελληνορωσική συνεργασία σε σειρά τομέων όπως σε αυτούς της ναυτιλίας, των κατασκευών και των τροφίμων, Επίσης, αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός των Ρώσων

έως το 2040 της συμφωνίας μεταξύ ΔΕΠΑ και *Gazexport* ... για την προμήθεια φυσικού αερίου, που λήγει το 2016»⁴³ ενώ συζητήθηκε και η αγορά στρατιωτικού υλικού από την Μόσχα.

Με τη συμφωνία για τον αγωγό πετρελαίου Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη οι σχέσεις Ελλάδος-Ρωσίας μπήκαν σε μία νέα φάση σύσφιξης και συνεργασίας με επίκεντρο τον ενεργειακό τομέα και με αρχή μια πιο «εύκολη» και σχετικά μικρότερης σημασίας συμφωνία που όμως προετοίμασε το έδαφος για την πιο σημαντική και «δύσκολη» περίπτωση του αγωγού φυσικού αερίου *South Stream*, η οποία και ακολούθησε.⁴⁴

Η πρόθεση για την κατασκευή του αγωγού *South Stream* ανακοινώθηκε στη συνάντηση Καραμανλή-Πούτιν στην Κωνσταντινούπολη στις 25 Ιουνίου 2007 κατά τη διάρκεια της Συνόδου κορυφής του Οργανισμού Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου (ΟΣΕΠ). Ο αγωγός θα διακινεί μέχρι 30 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου ετησίως.⁴⁵ Συγκεκριμένα, θα μεταφέρει φυσικό αέριο από το Νοβοροσίσκ στην Βουλγαρία (Μπουργκάς). Κατόπιν, επίγειος αγωγός θα συνεχίζει τη μεταφορά μέσω Θράκης στην Θεσπρωτία, ενώ το τελευταίο τμήμα του θα είναι υποθαλάσσιο

τουριστών στην Ελλάδα φθάνοντας στους περίπου 250,000. Βλέπε Στάθης Κουσουνης και Αχιλλέας Πατσούκης, «*Η Ελλάδα Αναβαθμίστηκε σε Προτιμητέο Προορισμό' των Ρώσων*», Η Καθημερινή, 18 Μαρτίου 2008 και Αχιλλέα Πατσούκα, «*Ρωσική Πρόταση Συνεργασίας για Εξόρυξη Πετρελαίου στην Ελλάδα*», Η Καθημερινή, 14 Ιουνίου 2008.

⁴³ Χρύσα Λιάγγου, «*Μετά τον Αγωγό, Σειρά Έχει το Φυσικό Αέριο*», Η Καθημερινή, 16 Μαρτίου 2007.

⁴⁴ Για πρώτη φορά το ζήτημα της κατασκευής του αγωγού *South Stream* συζητήθηκε από τον Πούτιν στην Αθήνα στις 14 Μαρτίου 2007. Για το διπλωματικό παρασκήνιο της συμφωνίας βλέπε ιδιαίτως Α. Γ. Χριστοδουλάκης, «*Το Παρασκήνιο των Διαπραγματεύσεων*», Το Βήμα, 4 Μαΐου 2008.

⁴⁵ Βλέπε Nicola Scevola and Dmitry Zhdannikov, «*Gazprom, Eni Plan Big Gas Pipeline Bypassing Turkey*», Reuters, 23 June 2007.

και θα καταλήγει στην Ιταλία. Επί της ουσίας, ο *South Stream* αποτελεί σημαντικό πλήγμα στην προσπάθεια κατασκευής του αγωγού *Nabucco*, ο οποίος δεν περνά από ρωσικά εδάφη και υποστηρίζεται σταθερά και σθεναρά από τις ΗΠΑ.⁴⁶ Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι παρακάμπτει παντελώς την Τουρκία είναι ιδιαίτερου ελληνικού ενδιαφέροντος. Η Ελλάδα θα καλύπτει πλέον περίπου το 77% των αναγκών της για φυσικό αέριο από την Ρωσία,⁴⁷ ενώ, απόντος του *South Stream*, θα υπήρχε παρόμοια εξάρτηση από την Τουρκία.⁴⁸

Για την κατασκευή του *South Stream* υπεγράφη μνημόνιο στις 29 Απριλίου 2008, και η ελληνική Βουλή κύρωσε τη συμφωνία στις 28 Αυγούστου με ευρεία διακομματική υποστήριξη,⁴⁹ αν και θα χρειαστούν αρκετά ακόμα χρόνια διαπραγματεύσεων και προσπαθειών έως την τελική του ολοκλήρωση. Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι η ελληνορωσική συνεργασία δεν περιορίστηκε στη «διπλωματία των αγωγών» αλλά συμπεριέλαβε και συμφωνία με εξοπλιστικό περιεχόμενο. Παραμονές της επίσκεψης Καραμανλή στην Μόσχα τον Δεκέμβριο 2007, το ΚΥΣΕΑ αποφάσισε την αγορά περίπου 420 τεθωρακισμένων αρμάτων μάχης τύπου BMP-3M αξίας 1,2 δισεκατομμυρίων ευρώ.⁵⁰ Κατά τον Έλληνα

⁴⁶ Βλέπε Goldman, 2008, σελ. 156.

⁴⁷ Βλέπε Θάνος Ντόκος, «Γεωπολιτικά Παιγνία και Ενεργειακοί Αγωγοί», Η Καθημερινή, 7 Μαΐου 2008.

⁴⁸ Υπό αυτήν την έννοια, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι κατασκευή του αγωγού *South Stream* ανακοινώθηκε επί τουρκικού εδάφους.

⁴⁹ Υπέρ ψήφισαν οι βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας του ΠΑΣΟΚ και του ΛΑΟΣ. Το ΚΚΕ δήλωσε «παρών» ενώ μόνο ο ΣΥΡΙΖΑ ψήφισε κατά προβάλλοντας ανησυχίες κυρίως περιβαντολλογικού χαρακτήρα.

⁵⁰ Βλέπε Δώρα Αντωνίου, «Θωρακισμένος Κρίκος Συνδέει Αθήνα-Μόσχα», Η Καθημερινή, 9 Δεκεμβρίου 2007.

Πρωθυπουργό, «η αγορά αυτή θα προσδώσει σημαντική προστιθέμενη αξία σε πολλαπλούς τομείς συνεργασίας και θα εξυπηρετεί το εθνικό συμφέρον».⁵¹ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι με αυτήν την απόφαση η Ελλάδα καθίσταται το μοναδικό κράτος-μέλος του NATO που έχει προβεί σε αγορά ρωσικού στρατιωτικού υλικού.

Η ενόχληση και αντίδραση των ΗΠΑ σε αυτές τις εξελίξεις ήταν αναμενόμενη. Σε συνέντευξή του, ο Αμερικανός βοηθός υφυπουργός Εξωτερικών Μάθιου Μπράττζα τόνισε:

Πριν από μερικά χρόνια η χώρα σας αποφάσισε ότι ο αγωγός Τουρκίας-Ελλάδος-Ιταλίας (*TGI*) αποτελούσε την κορυφαία στρατηγική της προτεραιότητα. Άλλαξε άποψη πριν από ενάμιση περίπου χρόνο όταν αποφάσισε να προχωρήσει ταυτόχρονα και με τον αγωγό *South Stream*. Δεν πρέπει να κοροϊδευόμαστε. Πολλοί λένε ότι ο *TGI*, ο *South Stream* και ο *Nabucco* είναι συμπληρωματικοί, και αυτό ακούγεται καθησυχαστικό, όμως η πραγματικότητα είναι διαφορετική. Η Ρωσία χάραξε τον *South Stream* για να «σκοτώσει» τον *TGI* και τον *Nabucco*, και θα στηριχθεί στην Κασπία για να τροφοδοτήσει τον *South Stream*. Προσπαθεί να μεταφέρει αέριο από το Αζερμπαϊτζάν, το Τουρκμενιστάν, το Ουζμπεκιστάν και το Καζαχιστάν, για να γεμίσει τον *South Stream* επειδή το δικό της δεν αρκεί. Από την οπτική της Ρωσίας θα γίνει είτε ο *TGI* και ο *Nabucco* είτε ο *South Stream*. Εναπόκειται στην Ελλάδα να κάνει τη δική της επιλογή για το εάν επιθυμεί να εμβαθύνει την εξάρτησή της από τη Ρωσία πριν διαφοροποιήσει την

⁵¹ «Δύο Αγωγοί, Δύο Ρυθμοί, 415 Άρματα», Ελευθεροτυπία, 19 Δεκεμβρίου 2007.

τροφοδοσία της. Αλλά η γενική θέση του ΝΑΤΟ, της ΕΕ και των ΗΠΑ είναι πως τώρα δεν είναι η στιγμή για «κανονική εμπορική συνεργασία» (business as usual) με την Ρωσία.⁵²

Παρά τις αντιρρήσεις των ΗΠΑ και συνυπολογίζοντας ότι η Αμερική παραμένει χώρα «κλειδί» για σειρά εθνικών θεμάτων (Κυπριακό, ζήτημα ονομασίας ΠΓΔΜ, ελληνοτουρκικές σχέσεις), η επαναπροσέγγιση Αθήνας-Μόσχας αποτελεί γεγονός και μάλιστα χαίρει ευρείας λαϊκής αποδοχής: 83% των Ελλήνων πολιτών συμφωνούν με την προοπτική οικονομικής συνεργασίας μεταξύ Ελλάδος και Ρωσίας, ενώ μόλις το 4% διαφωνεί.⁵³ Παραμένει όμως το ερώτημα εάν εξηγείται από τη θεωρία της Σύγκρουσης των Πολιτισμών, η οποία άλλωστε και είχε προβλέψει ακριβώς αυτήν την εξέλιξη.

Δ. Συμπέρασμα: Η Σημασία της Θεωρίας του Ρεαλισμού

Οι συμφωνίες Ελλάδος-Ρωσίας συμπίπτουν με την επάνοδο της Ρωσίας στην διεθνή σκηνή ως μίας, πρωτίστως, ενεργειακής Μεγάλης Δύναμης. Υπό αυτήν την έννοια, η αύξηση της ρωσικής ισχύος αποτελεί παράγοντα πρωταρχικής σημασίας που επέτρεψε και έκανε ελκυστική την υπογραφή σειράς συμφωνιών με έναν αξιόπιστο εταίρο που βρισκόταν σε ανοδική πορεία επανάκαμψης.

⁵² «Δεν Είναι Ώρα για Business με Ρωσία», Η Καθημερινή, 7 Σεπτεμβρίου 2008.

⁵³ Βλέπε τα σχετικά αποτελέσματα δημοσκοπήσης στο Γιώργος Π. Τερζής, «Γκάλοπ-Μήνυμα για ΝΔ, ΠΑΣΟΚ», Η Καθημερινή, 13 Μαΐου 2008.

Με την γενικότερη σύσφιξη των διμερών σχέσεων Αθήνας-Μόσχας επιχειρήθηκε να μετατραπεί η Ελλάδα σε περιφερειακό ενεργειακό κόμβο, με προφανή οικονομικά και γεωπολιτικά οφέλη. Επίσης επιτεύχθηκε πολλαπλότητα πηγών και διαδρομών προμήθειας ενέργειας (*TGI, South Stream, Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη κ.ο.κ*) με αποτέλεσμα μάλιστα να αποφευχθεί η σχεδόν πλήρης εξάρτηση από την Τουρκία για την κάλυψη των αναγκών φυσικού αερίου. Επιπρόσθετα, η Αθήνα μπορεί να προσβλέπει τουλάχιστον σε κάποια πολιτική υποστήριξη από την Μόσχα σε σειρά θεμάτων ελληνικού ενδιαφέροντος, ειδικά στο πλαίσιο του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ όπου η Ρωσία διατηρεί το δικαίωμα της αρνησικυρίας (ήδη η Ρωσία έχει δηλώσει ότι θα αποδεχθεί την όποια ονομασία συμφωνηθεί μεταξύ Ελλάδος και Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας εγκαταλείποντας τη χρήση της συνταγματικής ονομασίας της ΠΓΔΜ με την οποία την έχει αναγνωρίσει).⁵⁴

Πρέπει να τονιστεί ότι παρά την μερική «στροφή» προς Μόσχα, η Ελλάδα εξακολουθεί να βρίσκεται στον σκληρό πυρήνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ευρωζώνη). Επίσης, παραμένει πλήρως ενταγμένη στο ΝΑΤΟ, οργανισμό του οποίου είναι μέλος για πάνω από μισό αιώνα. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα παραμένει θεσμικά και αμετάκλητα ενταγμένη στους θεμελιώδεις οργανισμούς του Δυτικού Πολιτισμού. Οι όποιες περιορισμένες συμφωνίες με την Μόσχα ούτε ανατρέπουν, ούτε αναιρούν αυτή την πραγματικότητα.

⁵⁴ Βλέπε «*Νέο Άδειασμα' στα Σκόπια*», Ελεύθερος Τύπος, 16 Οκτωβρίου 2008.

Η νέα ελληνορωσική προσέγγιση είναι περιορισμένου εύρους, αφορά ελάχιστα πολιτισμικά ζητήματα και επικεντρώνεται σχεδόν αποκλειστικά στον ενεργειακό και οικονομικό τομέα. Η αγορά ρωσικού αμυντικού εξοπλισμού δεσμεύει μόλις το ένα εικοστό του νέου ελληνικού εξοπλιστικού προγράμματος,⁵⁵ ενώ η πιθανότητα πολιτικής υποστήριξης εντάσσεται κυρίως στο μέλλον και μάλλον σε λίγα και εξειδικευμένα ζητήματα.

Η ελληνορωσική προσέγγιση δεν συνοδεύεται από ευρύτερη θεσμική θωράκιση και σε καμία περίπτωση δεν αποσπά την Ελλάδα από τον Δυτικό της προσανατολισμό. Από την έρευνα της παρούσης μελέτης δεν προκύπτει ότι ζητήματα θρησκείας ή πολιτισμού έπαιξαν ρόλο στη σύλληψη, διαπραγμάτευση και επίτευξη των διμερών συμφωνιών.⁵⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της έλλειψης πολιτισμικής εξήγησης της ελληνικής διπλωματίας είναι το γεγονός ότι ενώ ήταν εν εξέλιξη η σύσφιξη των ελληνορωσικών σχέσεων, υπήρξε σοβαρή διπλωματική σύγκρουση μεταξύ της Ορθόδοξης Ελλάδος και της επίσης Ορθόδοξης ΠΓΔΜ, με αποτέλεσμα η Αθήνα να ασκήσει βέτο κατά τη διάρκεια της Συνόδου Κορυφής του ΝΑΤΟ τον Απρίλιο του 2008 και το γειτονικό κράτος να μην ενταχθεί στον οργανισμό. Ενδεχομένως, η ελληνορωσική πολιτισμική εγγύτητα να συμβάλλει ώστε η διμερής προσέγγιση να είναι πιο δημοφιλής στο λαό, γεγονός που ίσως διευκολύνει τέτοιου είδους κινήσεις και χειρισμούς. Σε καμία περίπτωση πάντως δεν προκύπτει ότι

⁵⁵ Το ύψος του νέου ελληνικού εξοπλιστικού προγράμματος υπολογίζεται σε περίπου 27 δισεκατομμύρια ευρώ έως το 2015.

⁵⁶ Σειρά συζητήσεων και επαφών με κορυφαίους Έλληνες πολιτικούς και διπλωμάτες. Βλέπε επίσης, Kagan, 2008, σελ. 73.

πολιτισμικοί παράγοντες καθορίζουν ή αποτελούν τον κινητήριο μοχλό των διμερών σχέσεων.

Η νέα σχέση Ελλάδος-Ρωσίας εξηγείται σχεδόν αποκλειστικά με όρους ρεαλιστικής προσέγγισης,⁵⁷ ειδικά όταν ληφθεί υπόψιν ότι η βασική πυξίδα «που βοηθά το ρεαλισμό να βρει το δρόμο του στο χώρο των διεθνών σχέσεων, είναι η έννοια του συμφέροντος, η οποία ορίζεται με βάση την ισχύ».⁵⁸ Επιπρόσθετα, και σύμφωνα με τον E.H Carr:

Στον τομέα της δράσης ο ρεαλισμός έχει την τάση να δίνει έμφαση στην ακατανίκητη δύναμη των υφιστάμενων δυνάμεων και στον αναπόφευκτο χαρακτήρα των υφιστάμενων τάσεων και να επιμένει ότι *η υπέρτατη σοφία έγκειται στο να αποδεχτεί και να προσαρμοστεί κανείς σε αυτές τις δυνάμεις και σε αυτές τις τάσεις*.⁵⁹

Πράγματι, η ανοδική τάση της ρωσικής ενεργειακής ισχύος έκανε πολιτικά εφικτή τη συνεργασία για την Αθήνα, η οποία και επεδίωξε με αυτόν τον τρόπο να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα και να αποκομίσει ενεργειακά, οικονομικά, γεωπολιτικά και πολιτικά οφέλη. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα προσπάθησε να προάγει το εθνικό της συμφέρον αποκλειστικά με όρους ισχύος. Υπό αυτήν την έννοια, έχουμε σχεδόν πλήρη επιβεβαίωση της προσέγγισης της θεωρίας του κλασικού πολιτικού ρεαλισμού. Συνεπώς, οι νέες ελληνορωσικές σχέσεις δεν εξηγούνται από τη θεωρία της Σύγκρουσης των Πολιτισμών αλλά από τη θεωρία του ρεαλισμού,

⁵⁷ Για τη θεωρία του ρεαλισμού, η παρουσίαση της οποίας δεν εμπίπτει στο εύρος της παρούσας εργασίας, βλέπε ενδεικτικά Hφαιστος, 2003, Bull, 1977, Donnelly, 2000, Doyle, 1990, Guzzini, 1998, Haslam, 2002 και Vasquez, 1998.

⁵⁸ Morgenthau and Thompson, 1985, σελ. 5, δική μου έμφαση.

⁵⁹ Carr, 1939, σελ. 39, δική μου έμφαση.

στην οποία και θα πρέπει να στραφούν οι μελλοντικοί ερευνητές αυτής της εξέλιξης στην ελληνική εξωτερική πολιτική.

Βιβλιογραφία

- Bull Hedley. (1977). *The Anarchical Society*, London: Macmillan.
- Carr H. Edward. (1939). *Η Εικοσαετής Κρίση 1919-1939: Εισαγωγή στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*, Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, μετάφραση Ηρακλείας Στρόικου.
- Donnelly Jack. (2000). *Realism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Doyle W. Michael. (1990). 'Thucydidean Realism', *Review of International Studies*, Vol. 16, σελ. 223-37.
- Fukuyama Francis. (1989). 'The End of History?', *The National Interest*, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.viet-studies.info/EndofHistory.htm>.
- Goldman I. Marshall. (2008). *Petrostate: Putin, Power, and the New Russia*, Oxford: Oxford University Press.
- Guzzini Stefano. (1998). *Realism in International Relations and International Political Economy*, New York: Routledge.
- Haslam Jonathan. (2002). *No Virtue Like Necessity: Realist Thought in International Relations Since Machiavelli*, New Haven: Yale University Press.
- Huntington Samuel. (1996a). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon and Schuster.
- Huntington Samuel. (1996b) (editor). *The Clash of Civilizations? The Debate*, New York: Foreign Affairs.
- Huntington Samuel. (1993). 'The Clash of Civilizations?', *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3, σελ. 22-29.
- Kagan Robert. (2008). *The Return of History and the End of Dreams*, New York: Alfred A. Knopf.
- Leonard Mark and Popescu Nicu. (2007). *A Power Audit of EU-Russia Relations*, London: European Council for Foreign Relations.

- Levine Steve. (2008). *Putin's Labyrinth: Spies, Murder and the Dark Heart of the New Russia*, New York: Random House.
- Lucas Edward. (2008). *The New Cold War: How the Kremlin Menaces Both Russia and the West*, London: Bloomsbury.
- Morgenthau J. Hans and Thompson W. Kenneth. (1985), *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York: Knopf, sixth edition.
- Norris John. (2005). *Collision Course: NATO, Russia and Kosovo*, Westport: Praeger.
- Politkovskaya Anna. (2004). *Putin's Russia: Life in a Failing Democracy*, London: The Harvill Press.
- Seierstad Asne. (2008). *The Angel of Grozny: Orphans of a Forgotten War*, New York: Perseus Books.
- Trenin V. Dmitri. (2007). *Getting Russia Right*, Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Vasquez A. John. (1998). *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ήφαιστος Παναγιώτης. (2003). *Οι Διεθνείς Σχέσεις ως Αντικείμενο Επιστημονικής Μελέτης στην Ελλάδα και το Εξωτερικό: Διαδρομή, Αντικείμενο, Περιεχόμενο και Γνωσιολογικό Υπόβαθρο*, Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.